

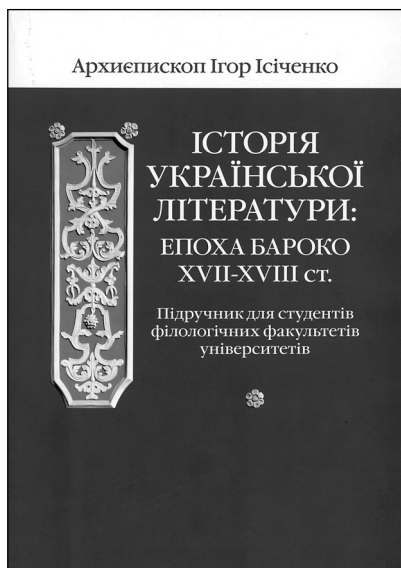
Петро БІЛОУС,
професор
Житомирського державного
університету ім. Івана Франка

ПЕРШИЙ ПІДРУЧНИК З УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО БАРОКО

Архієпископ Ігор Ісіченко – Апомітна постать у сучасному українському літературознавстві, зокрема в галузі давнього письменства. Він є автором монографічних досліджень, численних статей, доповідей на наукових конференціях, має значний досвід викладання літератури у вищих навчальних закладах (Харківський університет, Києво-Могилянська академія).

Зацікавленість Ігоря Ісіченка добою Бароко розпочалася, либонь, з роботи над кандидатською дисертацією на тему «Києво-Печерський патерик в історико-літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст.» (1987). На ту пору наше літературознавство робило лише несміливі кроки в освоєнні українського бароко, над яким ще продовжувало тяжити ідеологічне табу, а також узвичаєний в історії літератури погляд на період XVII–XVIII ст. як на переважно схоластичний. Про бароко тривалий час не прийнято було писати й говорити (десь так до середини 80-х рр. XX ст.), бо його наявність в українській літературі офіційне (себто марксистсько-ленінське) літературознавство не визнавало, а декотрі «ідеологічні сторожі літератури» взагалі відносили спроби пов'язати наше письменство з бароко до «буржуазного націоналізму», оскільки про бароко писав «націоналіст» Дмитро Чижевський. Крім того, під впливом позитивізму, матеріалізму, народництва чи неонародництва погляд на давню українську літературу був специфічним, зокрема це стосувалося і того часу, коли бароко процвітало. Власне, те явище видавалося не вартим уваги на тлі переконання, що тоді нічого вартісного в художньому сенсі не було, а все поглинала надмірна релігійність і схоластика.

За останні два десятиріччя українські «давники» зробили великий прорив в оприявленні та розумінні барокової літератури: опубліковано значну кількість текстів, досліджено забуту спадщину й реінтерпретовано низку явищ, які хоч і були здебільшого відомі, але вписані в норми «радянського літературознавства». Відтак нині, особливо після поважних книг з історії бароко одного з чільних його дослідників Леоніда Ушкалова, після «Музи Роксоланської» Валерія Шевчука назріла

потреба адаптувати наукові дослідження українського бароко до навчальних потреб вищої і середньої школи.

Таку першу спробу і здійснив архієпископ Ігор Ісіченко в підручнику для студентів філологічних факультетів університетів «Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.)», виданому наприкінці 2011 р.

Перед автором стояло принаймні декілька важливих завдань: актуалізувати маловідомі барокові твори означеного періоду, зокрема ті, котрі були опубліковані давно і нині недоступні широкому читачеві; звернутися до тих творів, які тісно пов'язані з теологією і церковно-релігійною практикою, внаслідок чого не сприймалися офіційною атеїстичною свідомістю; систематизувати літературний матеріал за родами, жанрами, темами, стильовими домінантами, таким чином представивши бароко в усьому його художньому різноманітті; виробити концепцію українського бароко як національного варіанта цього загальноєвропейського стилю епохи; подолати ідеологічні стереотипи щодо тлумачення низки літературних явищ XVII–XVIII ст. Ці завдання авторові вдалося виконати, досягнувши виваженості, толерантності, системності у викладі літературного матеріалу.

Важливе місце в підручнику займають історико-культурно-освітні обставини постання бароко в Україні. Автор синхронізує західноєвропейські чинники цього явища з українськими й доходить висновку, що в «національних культурах, які розвивалися за умов дискримінації і в яких утвердження стилю збігалось з активним усвідомленням власної тотожності, цей стиль набув функцій важливого носія національної ідентичності та зберіг свою визначальну роль до кінця XVIII ст.». Поділ двохсотлітнього тривання бароко на «раннє», «зріле» й «пізнє» дав змогу структурувати літературний процес за критеріями передусім художньої якості, хоча зрозуміло, що така періодизація – річ доволі умовна, але вона сприяє чіткішому усвідомленню змін і перетворень у письменстві того часу. Подальше розміщення матеріалу в підручнику засвідчує, що для автора хронологічний принцип відстеження літературного розвитку не є пріоритетним, бо набагато важливіше означити явища, котрі мають чи то

тематичну, чи то жанрово-стильову, чи то поетичальну цілісність і спільну специфіку. Здається, така нарративна стратегія себе цілком виправдовує, оскільки історія літератури (чи бодай якийсь етап у ній) не зводиться до реєстру імен і творів у хронологічному порядку, а виявляє певні закономірності та правила естетичного розвитку на тлі соціально-культурних обставин, яким у підручнику приділяється пильна увага.

Ігор Ісіченко розглядає в основному великі літературні комплекси, які навіть важко (та й не потрібно) підганяти під поняття жанру: поемічна проза, проповідницькі твори, агіографія, історична проза, твори про світські і священні мандри, поезія, яка охоплює різноманітні види віршового мистецтва – панегірики, емблематику, метафізичну лірику, бурлеск, трагедію, пародію, гумор і сатиру, історичні вірші. Окремими розділами подано шкільну драму і вертеп. Кожне з названих явищ має історико-культурні інтенції, свою історію, жанрово-стильову парадигму, поетику – все це помічено, відзначено, розкрито, систематизовано. Оприятно сотні імен і творів, серед яких фігурує чимало забутих і загублених в історичному плині, а тепер вони зайняли своє місце, окреслено їхню літературну роль, укладено канон. Цей канон помітно відрізняється від тих, які раніше були сформовані О.Огоновським, І.Франком, Д.Чижевським, кількома «Історіями» радянського часу і новітніми варіантами курсу давньої української літератури, хоч Ігор Ісіченко їх з повагою згадує як своєрідну основу для своїх наукових студій про бароко. Вжито тут слово «канон» не означає якоїсь застиглої схеми, за якою означено здобутки барокової доби в Україні. Упевнений, що надалі будуть уточнення, доповнення, інверсії і, можливо, дискусії, але запропонована в новому підручнику модель історії українського бароко на сьогодні є визначальною як для нашої науки, так і для викладання літератури в навчальних закладах.

Українське літературне бароко дуже непросте з огляду на те, що вельми непростю була історична доба, на яку припадає розвиток цього стилю. Наприклад, і досі залишається контроверсійним питання про поемічну прозу – не так про її поетику й риторичність, як про тематику і проблематику. Раніше ця проза висвітлювалася здебільшого з однієї позиції – православно-української, хоча правильно було б показувати її як двоєдиний процес, тобто врахувати ще й писання католицької сторони. Власне, так і робить Ігор Ісіченко, відтворюючи міжконфесійний діалог, викликаний передусім історичними особливостями міжконфесійних стосунків. Автор не дає категоричних оцінок, не стає на той чи той бік, а виявляє необхідну толерантність і жодним чином не проєцює колишні проблеми на сучасність. Проте заради спра-

ведливості слід зауважити, що в полемічних трактатах і посланнях знайшла своє відображення не лише міжконфесійна суперечка, а й питання соціальні, оскільки окатоличення українських земель супроводилося агресивною соціальною і національною політикою Речі Посполитої. Може, через те в підручнику не потрапила розповідь про деяких православних поемістів острозького кола (Герасима Смотрицького, Клірика Острозького, Василя Суразького), оскільки ті порушували актуальні проблеми національного буття, займали надто різку позицію у ставленні до католицької церкви і Польської держави загалом. Скажімо, творчість «пропущеного» в підручнику Івана Вишенського, якого за бажання можна віднести і до традиціоналістів, виразників середньовічної доби, за своєю стильовою специфікою багато в чому перегукується з естетикою бароко.

Як видно зі змісту підручника, Ігор Ісіченко поділяє тезу Леоніда Ушкалова про винякову релігійність українського бароко. Проте у XVIII ст. витворився чималий масив бурлескно-трагедійної, гумористично-сатиричної, пародійної поезії, яка відзначається скептичним ставленням до релігії, церковної обрядовості, духовних осіб, орієнтується на народну сміхову культуру, зовсім далеку від високого словесного мистецтва. Народницька традиція XIX ст. підхоплювала саме таку творчість і ставила її за зразок у просуванні до нової української літератури, але за своїми художніми якостями ця творчість не належить до значних досягнень у рідній літературі. І все-таки вона включена до контексту бароко, займає своє місце на сторінках підручника, тоді як, наприклад, світській поезії (елегії, любовні вірші, пейзажна лірика), яка була переважно анонімною, тут місця не знайшлося (а варто згадати, що така поезія в недавні часи публікувалася в антологіях – «Аполонова люття», «Пісні Купідона», чимало її представлено в інших збірниках, зокрема і в чотиритомній хрестоматії «Слово многоцінне»).

Очікувалося, що в новому підручнику творчість Григорія Сковороди буде представлена цілісно, монографічно, але з волі автора її аналіз розпався на дві частини: байки, притчі і філософсько-богословські трактати віднесено до розділу «Життєві мандри й паломницька проза», а «Сад божественних пісень» розглянуто в розділі «Метафізична поезія». Очевидно і сам Ігор Ісіченко немало розмірковував над тим, як представити в підручнику Григорія Сковороду, постать неодноримну, складну, різнопланову, яка добре пасує до дефініції «мандрівний філософ» і вписується в топос «дороги», улюблений у барокових авторів, але водночас постає як поетична натура, творче надбання якої залічити винятково до метафізичної поезії, мабуть, буде замало, бо вона набагато розмаїтіша як за тематикою, так і за поетикою.

А коли поміркувати над тим, як сприйматиме підручник Ігоря Ісиченка студент університету (долучимо сюди й учителів та школярів), то відразу ж можна припустити, що і зміст, і структура, і манера викладу в ньому сподобаються. І це тому, що автор зумів стати на позицію об'єктивного, обізнаного, мудрого оповідача, який не накидає своїх поглядів, не схильний до безапеляційних оцінок і сентецій, а спокійно й виважено розповідає про давніх письменників, їхні твори, багато уваги приділяє саме змісту, бо добре знає, що чимало тих творів сучасному читачеві недоступні, та й не кожен студент зважиться перегорнути тисячі сторінок старовинних

фоліантів, де не все йому буде зрозуміло. Тож автор підручника доступно, прозоро і зрозуміло викладає те, що сам спізнав і збагнув, маючи, крім літературознавчого, ще й поважний досвід історика церкви, релігієзнавця і церковного діяча.

Підручник Ігоря Ісиченка про українське бароко перший у такому навчально-освітньому форматі, він має вплинути як на шкільні програми з української літератури, так і на майбутні шкільні підручники з нашого письменства. Водночас не забуваймо, що досвід у дослідженні бароко не такий уже й великий, тож книжка архієпископа є помітним явищем у пізнанні і висвітленні цієї доби в історії української літератури.

Ірина ФАРІОН,
доцент
Національного університету
«Львівська політехніка»

БАРОКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОТИРЕФОРМИ

Нова парадигма прочитання Бароко як «мистецтва Контрреформації» припадає на 20-ті рр. ХХ ст. завдяки праці німецького науковця Вернера Вайсбаха «Бароко як мистецтво Контрреформації» (1921) [4; 48]. Цей крижано-освіжливий погляд укотре підтвердив постійний колообіг цивілізаційної екзистенції: революція – контрреволюція – криза – новий якісний виток спіралі – деструкція – і знову те саме й водночас інше коло. У нашому випадку Бароко як система світобачення провідного суспільного стану – духівництва і мілітарного стану – козацтва, що ситуативно об'єднувалися чи, навпаки, поборювали одне одного, – у своєму лоні впродовж 200 років викинували нову українську літературу, що постала на основі упослідженої народної мови. Народна мова і народна чи всестанова література попри все перемогли. Однак, як слушно зауважив Дмитро Чижевський – структуратор вивчення літературного процесу за стилем («зміна стилів і визначає межі періодів») [4; 22]: «...мова не мусить бути обов'язково близькою до народної, і бароко йшло певним можливим шляхом розвитку, якого непридатність виявилася лише в кінці 18 сторіччя...» [6; 302]. Отже, йдеться про надзвичайно тривалий період в історії думання нашої нації.

З огляду на це спеціальна праця архієпископа Ігоря Ісиченка «Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.)» надважлива, особливо якщо зважити, що маємо справу з навчальним посібником для студентів вищих навчальних закладів, вільним від вульгарної радянської соціології. Гадаю, що ця праця виходить за межі «посібника», і не лише через глибинне змістове прочитання основного корпусу літературних творів різних конфесійних орієнтацій, чітке структурування за жан-

рами, докореневе вмонтування у суспільно-політичний і релігійний вир, а передусім через аналітику ідейно-філософського наповнення того часу як основи всіх духовно-політичних процесів. Автор масштабно і чесно здійснив те, про що мислив М.Грушевський: «Мусимо шукати словесних відбитів ідеологічної динаміки цієї доби, не знеохочуючись їх недорозвиненими з естетичного погляду формами. Ця ідеологічна динаміка має важливе значення в дальшій історії розвитку українського життя, культури і творчості. Не тільки чисто книжна, шкільна творчість пізніших століть стояла під сильними і тривкими впливами київського культурного будівництва ХVII ст., але і творчість, свободніша від цих шкільних впливів і чисто народна – народне життя і світогляд. З огляду на це мусимо особливою мірою міряти все, що відбиває в собі процес цього будівництва, в даному разі – в літературних формах» [1; 33].

Засаднича своєрідність цієї праці власне в тому, що «особливою мірою» міряно «все». Передусім по-стать самого автора, у свідомості та компетенції якого зійшлися два фундаментальні виміри людського буття – духовний і світський, звідки знання з історії церкви, богослов'я та, звісно, з історії літератури Середньовіччя та ранньомодерного часу. Автор володіє первинним джерелом інформації про причини сьогочасних релігійних, суспільно-політичних та літературознавчих процесів. Це джерело в його чистому, незамуленому вигляді відкрито й доступно пульсує до якнайширшої читацької аудиторії. Через свою універсальність праця архієпископа не може обмежитися колом студентства.

Цьому сприяє й структура книжки, що нанизана на нитку контрреформаційного Бароко як вияву то-